

De Congolese bevolking ten tijde van het EIC (Etat Indépendant du Congo) : gegijzelde van de dekolonialisme ?

Wordt een leugen, zelfs indien deze duizend maal wordt herhaald, een waarheid?

Er zijn zo van die zaken waar de bevestiging, of deze nu te wijten is aan onwetendheid of aan slechte bedoelingen, evident lijkt.

Van deze zaken bereikt de Congolese demografie ten tijde van Leopold II haar hoogtepunt en verandert in een politiek instrument.

Wanneer op 1 juli 1885 het EIC wordt geproclameerd, kan niemand zich inbeelden, welke de enorme middelen zijn die daar aanwezig waren. De mijnontdekkingen, resultaat van diverse exploratiemissies (Bia, Delcommune....) in Katanga zullen pas tegen het einde van de XIXe eeuw, begin van de XXe eeuw ontluiken.

Inmiddels had Leopold II, vorst van het EIC, het grootste gedeelte van zijn fortuin in Congo geïnvesteerd: de investering diende dus dringend gerentabiliseerd te worden. Evenwel was er de exploitatie van ivoor voor de eerste onmiddellijke noden, doch deze waren verre van voldoende.

De Staat en per definitie het Staatshoofd staan aan de rand van het bankroet.

Een historisch moment duikt echter op: in 1888 is er de Engelse uitvinder Dunlop die met de rubberband dé uitvinding van het moment maakt en er de fietsbanden en moto's mee uitrust.

Vervolgens zorgen in 1895 de gebroeders Michelin voor het uitrusten van auto's met luchtbanden en ontstaat er aldus een sterke vraag naar rubber. Dit is in overvloed aanwezig in Zuid-Amerika en in Congo. De exploitatie kan van start gaan en zal zich handhaven van 1892 tot 1906 en aldus belangrijke financiële inkomsten garanderen aan privé-investeerders (ABIR, L'Anversoise, Compagnie du Kasai) en aan de Koning (Domaine de la Couronne).

Tijdens die korte periode werden de gewelddaden/ het machtsmisbruik, nodig voor het in standhouden van de rubberontginning gerapporteerd door twee Britse protagonisten, Edward D. Morel¹ en Roger Casement² beter is gedocumenteerd, zijn het de artikels van E.D. Morel die aan de basis liggen van al de polemieken over het " rode rubber", zijnde de beschuldigingen van gepleegde wandaden op Congolese bevolking voor het winnen van latex.

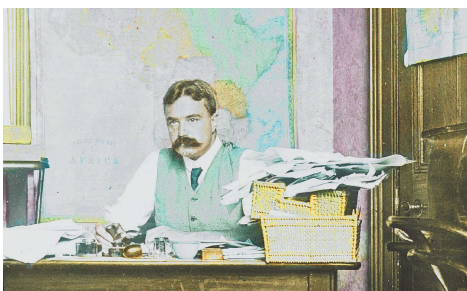

Figure 1: E.D. Morel, vers 1905

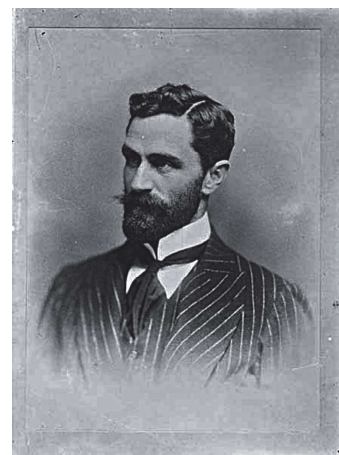

Figure 2 : Roger Casement¹

¹ Stichter van de «Congo Reform Association » en 1904

² Consul de Grande Bretagne à Boma, son rapport est destiné au Foreign Office

anthropoloog Jan Vansina , auteur van diverse boeken over het onderwerp, schat dat het verlies aan bevolking tussen 1880 en 1920 op 50% (*Wikipedia*)⁹ kan geschat worden. Deze zeer gevarieerde cijfers illustreren, voor zover nodig, de onzekerheid en dus de omzichtigheid die dient aan de dag gelegd te worden wanneer het gaat over de reële verliezen.

Dit alles belet niet dat gedurende de XXe eeuw, maar vooral op het keerpunt van de XXIe, de polemiek zo groot werd dat sommigen Leopold II, door de belangrijkheid van de misdaden, gingen vergelijken met Pol Pot, Stalin en Hitler. De media stoorden er zich niet aan zulke zware beschuldigingen te uitten enkel en alleen gebaseerd op een pleidooi ten laste. De film van Peter Bate¹⁰, vertoond op de BBC, de VRT, de RTBF in 2004 en op ARTE, is een goede illustratie evenals , en dit zeer recentelijk, het filmproject van Ben Affleck (“King’s Leopold ghosts”, 2020)

Eigenaardig genoeg komt in al deze hierboven geciteerde werken geen enkele naam naar voor van een Belgische francophone historicus (Jean Stengers, ULB; Jean-Luc Vellut, UCL.) In dat kader hebben de meest virulente aantijgingen betrekking op de belangrijkheid van de Congolese bevolking en haar vermindering gedurende de periode van de Onafhankelijke Staat. De vermindering is dermate groot dat sommigen deze als “genocide” kwalificeren. Alles vertrekt van het aantal inwoners van Congo in 1885, waarvan niemand trouwens het minste idee heeft. Stanley daarentegen becijfert in zijn boek verschenen in 1885¹¹, de populatie van Congo op 42 miljoen inwoners. Zijn berekeningswijze, gebaseerd op schattingen en extrapolaties, komt aldus op dit wel zeer extravagant cijfer. De weerlegging, evenwel laatijdig, zal van Jean Stengers¹² komen die als eerste de verkeerdelijke werkwijze, gebruikt door Stanley, zal aantonen. A. Hochschild (1998) daarentegen vertrekt van een dubbele hypothese : enerzijds gaat het over een schatting en niet over een telling en wordt de Congolese populatie van 1924 op 10 miljoen inwoners geschat en anderzijds schatten de specialisten (waaronder Léon de Saint-Moulin) dat de bevolking , tussen 1885 en de aanvang van het eerste wereldconflict de bevolking met de helft afnam (let hierbij op het onnauwkeurige werkwoord “inschatting” . Dus, CQFD: het verlies aan bevolking bedraagt 10 miljoen.

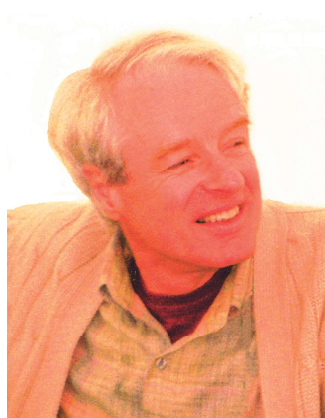

Figure 4: Adam Hochschild

⁹ Certains politiciens Belges d’origine congolaise citent même le chiffre de 20 millions de morts

¹⁰ *Congo : White King, Red Rubber, Black Death*, 2003, dans lequel on retrouve, jouant leur propre rôle, G. Gryseels (directeur du MRAC), Elikia Mbokolo (historien) et D. Vangroeneweghe (anthropologue)

¹¹ *The Congo and the Founding of its Free State*, t.2, pp. 350, 364-365

¹² *Congo-Mythes et réalités*, Ed. Racine en poche 2007, pp. 305-308,

Inmiddels herinnert Pierre-Luc Plasman¹³ er aan dat in tegenstelling met J. Stengers, de “leopoldistische” gewelddaden zich afspeelden in de periode 1895-1903 (Provincie aan de evenaar, de oevers van de Congostroom tot aan de meren Leopold II en Tumba, de Ubangi-Uele alsmede een klein gedeelte van Kasai). Het overige gedeelte van Congo is nooit betrokken geweest met het “rode rubber”. Hij vestigt eveneens de aandacht, te vaak onderkent trouwens, op twee belangrijke gegevens: eerstens de agenten van het EIC (militairen, magistraten, agenten van de Openbare Functie) met 1600 in 1907 en verdeeld over 313 posten op het gehele Congolees territorium. Dit relatief klein aantal in combinatie met de communicatiemoeilijkheden (voornamelijk via de waterwegen) laten toe van zeer ernstig de oorzaak van de belangrijke verliezen der bevolking waaraan deze agenten zich zouden hebben schuldig gemaakt, in twijfel te trekken.

Fig 5: De LUALABA te Ponthierville (Ubundu) – niet gedateerd

Wat ook de geciteerde cijfers mogen zijn die aangegeven zijn door de critici van Leopold II en zonder de zaken en de begane wandaden begaan onder zijn autoriteit te minimaliseren, is het zaak vast te stellen in welke mate de cijfers met omzichtigheid dienen behandeld te worden. Ondanks dit feit dient er vastgesteld te worden dat zij de polemiek blijven voeden¹⁴. Maar hoe dient de daling van de Congolese bevolking, gedurende de eerste jaren van de Belgische aanwezigheid in Congo, dan begrepen te worden? En was er werkelijk een vermindering? Zo ja, welke zijn dan de factoren die dat kunnen verklaren? Vreemd genoeg is er in de actuele polemiek weinig sprake van het werk verricht door de demografen: hun teksten zijn eerder droog en worden meestal enkel door specialisten geraadpleegd. Doch is er in dat domein, een rijkdom van gegevens aanwezig die toelaten hypothesen te formuleren die een serieus debat toelaten: met name de twijfel, basis van de wetenschappelijke redenering, is hier op zijn plaats. De discipline waar hiernaar verwezen wordt, de demografie, is een “wetenschap die de bevolking bestudeert en dit zowel kwantitatief dan kwalitatief. Een jonge wetenschap dewelke op het kruispunt van verschillende disciplines (sociologie, economie, geneeskunde, geschiedenis) geïnteresseerd is in de bevolking en haar beweging¹⁵. “Dient daaraan te toegevoegd dat het publiek alles ignoreert? Deze onwetendheid maakt echter ongelukkigerwijze de basis uit van de beschimpers die met kracht op een omweg blijven.

¹³ *Leopold II, Potentat congolais*, Ed. Racine, 2017

¹⁴ *A propos du livre de Hochschild, « Le Congo de Léopold revisité par un iconoclaste »*, Colette Braeckman, Le Soir 13/10/1998

¹⁵ E. Akoto Mandjale et O. Iba Ngambong, in *Médecine et Hygiène en Afrique Centrale de 1885 à nos jours*, Fondation Roi Baudouin, 1992, Ch. 2 - Démographie zairoise, p. 15

Bij het ontstaan van het 2e wereldconflict is de kennis van de Congolese bevolking nog onvolledig. Volgens Malengreau (1947): “Het is verontrustend hoe weinig we op de hoogte zijn van de reële demografische gegevens aangaande de Congolese bevolking. (...) het is alsof wij momenteel zouden spreken over demografie zoals blinden van kleuren zouden spreken”. Want als het waar is dat de eerste demografische enquêtes dateren van de jaren 1920, blijft het zo dat pas in 1957 het eerste wetenschappelijk onderzoek (A. Romaniuk) naar de demografie in Congo plaats vond.

De precoloniale periode, al over de XIXe eeuw, ziet de voornaamste koninkrijken van de regio (Kuba, Kongo en Luba) gebukt gaan onder de handel in ivoor en in slaven (zie hieronder). Andere potentaten (o.a. M'Siri, aan de basis van de Bayeke en Tippe Tip, beiden slavenhandelaars) nemen de plaats in en zodoende is er geen enkel idee van de bevolking op dat ogenblik.

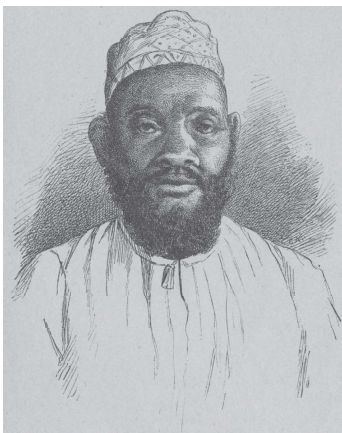

Figure 6: Tippu Tip

Figure 7: M'Siri, koning van de Bayeke

Bij de aankomst der Belgen in Congo, zijn een zeker aantal van de koninkrijken gezwicht ingevolge de slavenhandel. De actuele mening¹⁶ is dat de populatie reeds in belangrijke mate aan het verminderen is en dat deze zich voortzet gedurende de eerste fase van de koloniale periode (1885-1920) maar waarover heel weinig statische gegevens ter beschikking zijn¹⁷. De enige gegevens zijn deze van de ontdekkingsreizigers. Er zijn vele tegenstrijdigheden daarover (neergang van de bevolking? Of eerder een lichte stijging?). Sommige auteurs¹⁸ gaan zelfs zover om “de legende van de ontvolking” te ontcrachten en eerder het idee aankleven “van een lichte stijging van de bevolking” en aldus heeft het volume en de evolutie van de Zaïrese bevolking in het verre verleden aanleiding gegeven tot heel wat speculaties. De ontdekkingsreizigers hebben blijk gegeven van optimisme wat betreft de demografische belangrijkheid door de populatie in te schatten op 20 à 30 miljoen inwoners. Uiteindelijk stuikt het bevolkingscijfer steeds verder in elkaar: 15 miljoen in 1898, 10 miljoen in 1906 en 4,6 miljoen bij de laatste telling van 1914. Deze instorting doet de legende ontstaan van een

¹⁶ John Iliffe (Universiteit van Cambridge), qui indique qu'après la fin de la traite négrière atlantique le déclin démographique se poursuit jusqu'à la fin du XIXe siècle (poursuite des razzias, guerres intérieures, sécheresses, mauvaises récoltes...) mais avec des situations variables dues aux contextes locaux. J. Iliffe, *Les Africains. Histoire d'un continent*, 2e édition revue et augmentée, Paris, Flammarion, 2009, p. 318-319; 373-375.

¹⁷ Les premières enquêtes démographiques (il ne s'agit pas de recensement) datent de 1924

¹⁸ Ngondo a Pitshandenge, 1986

ontvolking van het land ingevolge de kolonisatie, de slavenhandel en nieuwe ziektes en doet de Koning besluiten om een onderzoekscommissie naar het land te sturen in 1906¹⁹. Anderen²⁰ stellen trouwens dat Zaïre tijdens de periode (1887-1920) een land is met een primitief demografisch regime, d.w.z. met een sterke graad van geboorten en van mortaliteit... De hoge sterftegraad zou de effecten van “natuurlijke regulatoren”, de trilogie van Sauvy weergeven: epidemies (slaapziekte, paludisme,...), uithongering en inwendige ziektes die even dodelijk waren dan de behandeling van de slaven. Al deze factoren resulteren bijgevolg in een natuurlijk zwak stijgingspercentage.”

Meerdere en andere factoren dienen in overweging te worden genomen:

De slavenhandel met in het westen, de Atlantische handel en de Koninkrijken Kongo en Luba, dewelke vanaf de XVe eeuw tot de XIX e eeuw handel drijven met Portugese slaven; en de andere in het Oosten van oorsprong Zanzibar en van Khartoum (de “Araben”) van 1860 tot ongeveer 1890²¹. De eerste heeft door zijn duurtijd, het grootste impact. Beginnend in 1860 en eindigend met de “Arabes” campagnes situeert de slavenhandel, wat betreft populatie, vooral bij de indirecte effecten (onveiligheid, sterfte, mobiliteit, ...) eerder dan bij de directe effecten (conflicten). Daarbovenop komen de anti-slaven campagnes van het EIC, waarvan de effecten op de bevolking vergelijkbaar zijn, evenwel minder in sterfte ingevolge strijd dan ten gevolge de sterftecijfers (slaapziekten)

Ook de effecten op de mobiliteit (bevolking die de gevechten ontvluchten), op de veiligheid (creëren van een onveilig klimaat derwijze dat het gedrag van de bevolking op overleven en vruchtbaarheid) en de desorganisatie van de lokale economische en politieke structuren. Voor bepaalde zones in het oosten, waren de perturbaties zo groot dat men mag veronderstellen dat met de aankomst van de Europeanen, een terugloop van de bevolking reeds bezig was.

Trouwens, het winnen van rubber (1895-1904) wordt gekenmerkt door een zeer moeilijke periode. Zelfs indien het geheel van het Congolees territorium niet getroffen wordt door het fenomeen, blijft de lokale en regionale impact, ontegensprekelijk. Deze periode wordt gekenmerkt door een stijging van de mortaliteit samen met andere bijkomende factoren: zijnde valide, volwassen personen die worden uitgesloten om deel te nemen aan activiteiten die eerder door kleine groepjes worden uitgevoerd (kinderen, vrouwen en de oudsten die eigenlijk niet meer inzetbaar zijn voor het winnen van rubber en die daarenboven eten moeten verschaffen voor de posten waarvan zij afhangen. De represailles, de schrik en het ontvluchten van taken verklaren het verlaten van territoria door sterfte of door het vluchten, de verspreiding van sommige ziektes en de bevolkingdramas zoals het uitmoorden onder elkaar.

Is er dan, gedurende deze korte periode van het EIC, een daling of is er geen daling? Eigenlijk blijkt dat het voornaamste argument dat pleit voor een daling een geheel van “gunstige” factoren betreft: de slavenhandel, de hardheid van het regime onder Leopold, de epidemies,

¹⁹ Op. cité

²⁰ Op. cité, p. 15, E. Akoto Mandjale et O. Iba Ngambong,

²¹ Les «Arabisés» venant de Khartoum pénétreront par le nord-est (Uele) et les « Zanzibarites » par l'est (Maniema). On peut schématiser grossièrement la zone de pénétration « arabe » dans ce qui sera le Congo par une ligne nord-sud, joignant Kisangani à Kolwezi, zone de l'est où le swahili (« la langue des gens de la côte ») est la « lingua franca ».

de geboortesterftes,... Vermits alle elementen verenigd waren, diende er een daling te zijn. Zelfs al is het moeilijk om tegen dergelijke opinie in te argumenteren, zelfs door ze toe te geven, dient ze alsnog berekend te worden. De inschatting van het bevolkingscijfer gaat van 15 à 20 miljoen (Saint-Moulin) en de verliezen van ongeveer 10 miljoen. De omvang van de daling ligt tussen 1/3 en 1/2 van de totale bevolking. Deze hypothese strookt met het algemeen cijfer voor Africa (Diop-Maes, 1981,1985 en 1996). Het is evenwel belangrijk enkele nuances aan te brengen. Zo signaleert Coquery-Vidovitch (1988) dat door de opeenvolging van diverse crisissen (droogte ...) sinds het einde van de XVIIIe eeuw de bevolking werd uitgedund: "Dit geeft , voor een deel tenminste, het relatief gemak weer van de koloniale verovering die , terzelfdertijd ,steeg gedurende dezelfde periode (1880/90 tot 1900/1910) voor populaties die reeds verzwakt en gedesorganiseerd waren omwille van ongunstige interne elementen ."

Daarenboven zijn er andere factoren die schijnbaar in grote mate de daling van de bevolking verklaren:

"Men meende de voornaamste oorzaak van de depopulatie te kunnen toeschrijven aan het wangedrag, onder Leopold II, waaraan de inheemse bevolking werd onderworpen. Dit is echter een perfect polemische absurditeit. Oorspronkelijk is er vooreerst de mortaliteit veroorzaakt door diverse ziektes, meestal van epidemische aard, en die ontzettend vernietigend waren²². "(Stengers, 2005).

In het totaal komt het verlies aan bevolking fundamenteel van twee factoren: enerzijds door de stijging van de mortaliteit ingevolge de massacres, maar vooral ingevolge de voor de gezondheid schadelijke effecten. Anderzijds is er de daling van het aantal geboortes ingevolge het gebrek aan mannen die in staat zijn zich voort te planten (eerder gebruikt als handwerkers), uitgeputte vrouwen en, niet te onderschatten, de steriliteit, vooral verspreid in het oosten van het land, ten gevolge van venerische ziektes:

Wat ook de demografische oorzaken mogen zijn en die toe te schrijven zijn aan de gewelddaden van allerlei aard (rubber, portages, repressie, hongersnood of occasionele epidemies of van blijvende aard) verbleken zij allen bij de reproductieve stereliteit , haar amplitude en persistentie in de tijd. Het is een dezer discontinuïteiten (Coquery-Vidovitch 2005,1992) gespreid over de xiv en XXe eeuw , die grondig de demografie van Congo , en ook nog andere centraal Afrikaanse landen , het zuiden van Soudan , van Oeganda , van RCA , van Congo-Brazzaville , hebben gekenschetst. Omwille van duistere redenen hebben historici er niet zwaar aan getild en indien zij de venerische ziektes alsnog vermelden dan is het te midden van talrijke andere oorzaken van de denataliteit (A. Romaniuk)

Tot besluit:

Maken de enkele aan historici, demografen, polemisten, ... ontleende gegevens het mogelijk om te beslissen en Leopold II en het Belgische koloniale regime te beschuldigen van ernstige misdaden of zelfs, in het geval van de Koning, van genocide? Zeker niet, ook al is bewezen dat de ernstige beschuldigingen van Twain, Doyle, Hochschild, ... gegrond zijn, terwijl ze grotendeels overdreven zijn, veralgemeend in tijd en ruimte, omdat ze niet gebaseerd zijn op iets verifieerbaars: de cijfers voor de Congolese bevolking (en de verliezen die sommige mensen daaruit afleiden) voor de periode van 1885 tot 1935 zijn pure speculatie (J.P.

²² L'exemple le plus connu fut l'abandon de la station de Berghe-Ste-Marie (Kwamouth), qui dut être fermée en 1898 pour cause de mortalité excessive due à la maladie du sommeil.

Sanderson), waarbij de oorzaken van de achteruitgang multifactorieel zijn. Met de nodige voorzichtigheid schat J.P. Sanderson dat het tekort van de Congolese bevolking voor de periode van 1885 tot 1920 in van 3 tot 5 miljoen. Echter, G. Van Themsche, in een interview op 23 februari 2019 met de krant 'De Standaard', onder vermelding van J.P. Sanderson, voegt daar nog aan toe dat: *“«Door het totale gebrek aan bronnen weten we helaas niets over de - bevolkingsevolutie van pre- en vroegkoloniaal Congo. De meest verantwoorde hypothese waarover we beschikken, is die van Jean-Paul Sanderson, een historische demograaf van de UCL. In zijn doctoraat besluit hij dat de Congolese bevolking verminderde van 15 miljoen (hoogste schatting) of van 10,5 miljoen (laagste schatting) in 1885 tot ca. 10 miljoen in de jaren 1920 – wat dus neerkomt op een vermindering van minimaal een half miljoen tot maximaal vijf miljoen mensen. Het meest plausibele scenario is volgens hem de lage schatting: misschien vele honderdduizenden inwoners minder tussen 1885 en 1920 dus, eerder dan enkele miljoenen.»*

De feiten in het artikel tonen aan dat een genuanceerde benadering van het fenomeen van de Congolese ontvolking tijdens het eerste deel van de Belgische kolonisatie mogelijk is: rekening houdend met het meervoudige karakter van Congo (de grootte van het land, de verscheidenheid aan bevolkingsgroepen en hun gewoonten, de verschillende conflicten, de omvang van het gebied van de rubberexploitatie, de politieke structuren, de endemisch-epidemische ziekten, ...), is het moeilijk, zo niet absurd, om een definitief en even ernstig oordeel te vellen over dit verleden. Het onderwerp is zo omvangrijk dat het nog lang niet uitgeput is en het te ernstig is om de Congolese bevolking als gijzelaar te nemen voor onnodige en nutteloze ruzies.

Dr Marc GEORGES
georgesmalf@hotmail.com

Vertaling : André Devacht en Dany Van de Ven

Erkenningen :

Ik had dit artikel niet kunnen schrijven zonder het vriendelijke advies van Pierre-Luc Plasman. Ook Jean-Paul Sanderson, wiens doctoraalscriptie over de Congolese demografie (2010, Louvain-la-Neuve) ik kon raadplegen, bespaarde me veel moeite door de complexe begrippen uit zijn boek begrijpelijk te maken voor de leek. Tot slot ben ik hen dankbaar voor hun instemming met de herziening van de tekst en voor hun oordeelkundige opmerkingen.

Pierre-Luc Plasman heeft een doctoraat in de geschiedenis en is een medewerker van het Institut sciences-politiques Louvain-Europe.

Jean-Paul Sanderson heeft een diploma geschiedenis, een doctoraat in de demografie en is onderzoeker aan het Centre de recherches en démographie de l'UCLouvain.

Bibliografie

1. Akoto Mandjale E. et Iba Ngambong O., Démographie zaïroise in Médecine et Hygiène en Afrique Centrale de 1885 à nos jours, Bruxelles, 1992

2. Iliffe J., Les Africains, Flammarion, Paris, 1997
3. Maréchal Ph., La controverse sur Léopold II et le Congo dans la littérature et les médias. Réflexions critiques in La mémoire du Congo, le temps colonial, MRAC, Tervuren, 2005
4. Ndaywel e Nziem I., De l'héritage ancien à la République Démocratique du Congo, Duculot, Louvain-la-Neuve, 1998
5. Plasman P.L., Léopold II, potentat congolais, Racine, Bruxelles, 2017
6. Romaniuk A., La démographie de la RD Congo, sous le régime colonialiste belge, 1885-1940 : un cas de dépopulation pour cause de dénatalité d'origine pathologique, Busan (Corée du Sud), 2013,
7. Sanderson J.P., La démographie du Congo sous la colonisation belge, Louvain-la-Neuve, 2010
8. Stengers J., Congo, Mythes et réalités, Racine en poche, Bruxelles, 2007